

KATONA IMRE

Etnocentrizmus vagy kézfogás?

A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN EGYÜTT ÉLŐ NÉPEK ESÉLYEIRŐL

Földünk 5 milliárd főnyi lakossága legalább 3000 (!) népből tevődik össze, a független országok száma viszont alig valamivel több 170-nél; az emberiség 90%-a vegyes nemzetiségű államnak polgára. Világviszonylatban az egységes nemzetiségű országok kialakítása megvalósíthatatlan agyrem, erőszakolása pedig emberiségellenes büntett. A személyi jogok biztosítása után annál sürgetőbb viszont az együvé tartozó csoportok közösségi jogainak elvi kimunkálása és főként gyakorlati megvalósítása; ez az egész emberiség „belügye”, s nem csupán az érintett államoké. A világnak több olyan érzékeny pontja is van, ahol eltérő eredetű, nyelvű, vallású népek sűrűsödnek, mint pl. a hátsó-indiai Asszamban, az Európát Ázsiától elválasztó Kaukázusban és egyebütt; ez utóbbi egyébként régtől fogva a népek-nyelvek hegye a maga 60-féle nemzetiségével. Minden szempontból vegyes terület a Kárpát-medence és a vele összefüggő Balkán is, holott külön-külön és együttesen is valóságos iskolapéldái a földrajzi egységnek! E térség népei egy kívülálló számára sokkal hasonlóbbak, mint amennyire különböznek egymástól. Szerencsés esetben épp a Kárpát-medence lehetne a modellje az egymástól eltérő népek békés együttélésének, bár ettől jelenleg még messze vagyunk. Az esélyek mérlegelése könnyebb a múlt ismeretében, tanácsos tehát a történelem visszapillantó tükrébe néznünk, amilyen messzire csak lehet, hogy ne cövekeljünk le a mánál!

Az emberré válás az Óvilágban zajlott le, Amerikának nincs saját ősembere; az „őslakos” indiánok Ázsiából, a gyarmatosítók pedig jóval később Európából költöztek át. A huzamos időn át elszigetelten fejlődött újvilági „kis emberiség” saját erejéből végigjárta ugyan a megfelelő lépcsőfokokat, de olyan késéssel, hogy az élen járó európaiaknak nem okozott különösebb gondot gyarmatosításuk. Hasonló a helyzet az ugyancsak Ázsiából benépesült Ausztráliával és Óceániával is. A trópusi-szubtrópusi Afrika is csak a történelem első nagyobb szakaszában állta a versenyt a mérsékeltébb égövi Euráziával, utóbb osztozott a többi távolibb földrész sorsában. Euráziának viszont fő jellemzője nem csak legnagyobb területi kiterjedése, hanem máig legdinamikusabb történelme is. A Kárpát-medence kezdettől máig mindenben osztozott e nagy földrész sorsában, szinte egész Eurázsia kicsinyben; népei közül ezt legjobban a magyarok példázzák. Így a világtörténelem ismerete hiányos lenne a Kárpát-medence és a benne lakó népek megismerése nélkül.

Bár az ókori közel-keleti civilizációk a három óvilági földrész találkozási övezetében: az ún. termékeny félholdon alakultak ki, a kissé távolabbi Kár-

pát-medence sohasem volt periférikus táj. A földtörténeti korszakokban volt már tengerfenék, szárazföldi medence, fedte jégtakaró, és a felmelegedések időszakában a természet itt valósággal asztalt terített már az elő- és az ősembernek is. Viszonylag kisebb megszakításokkal állandóan lakott volt, így ha nem is középpontja, de korai és fontos színhelye volt az emberré válásnak, a tűz egyik legkorábbi alkalmazásának. Térségünkön belül vagy a közvetlen közelben háziasították az őstulokból a szarvasmarhát, valamivel távolabb (talán a mai Ukrajna területén) a vadlóból a lovat; innen került elő a földből az egyik legkorábbi szekérlelet stb. Bár a közel-keleti fémek némi késéssel jutottak el Európába és azon belül a Kárpát-medencébe, e táj fejlődése mégis felgyorsult, s a középső bronzkorban, majd a római uralom idején felzárkózott az európai élvonalhoz. Történelmi léptékű visszaesések után ugyanez megismétlődött Mátyás király és az utóbbi századforduló idején. Közös feladatunk az ezredforduló felé tartva: az európai házba való egyidejű belépés.

A magyar köznapi tudatban a Kárpát-medence rosszul megválasztott hazaként szerepel, ezt a tévhitet azonban sem a tudomány, sem pedig az itt lakó népek nem osztják. A bámulatos földrajzi egységgel szemben mindenestre sohasem alakult itt ki etnikai egység, ilyen nem várható sem a közel-, sem pedig a távoli jövőben, e gondolatot minden népnek előbb-utóbb el kell fogadnia. Ugyancsak a földrajzi egységgel ellentétes fejlemény, hogy az egész medencére kiterjedő államalakulatot csak a hunoknak, valamivel később az avaroknak, s végül a magyaroknak sikerült kiépíteniök, mert ezek az egymást váltó népek a központi területeket szállták meg. Szükségtelen lenne mindezt barbár erőszakkal vagy valamiféle fölényrel, felsőbbrendűséggel magyarázni. Hogy a medencében elfoglalt központi hely milyen döntő fontosságú, épp az I. és a II. világháború után megvont új határok mutatják: a magyarságot koszorúszerűen körülvevő népek mind elszakadtak ugyan, de saját rokonaikhoz csatlakoztak, s máig nem tudták független államokat alapítani; az osztrákokat erre rákényszerítették, a szlovákok és a horvátok pedig most próbálkoznak, míg a többieknél hasonló törekvés föl sem vetődik. E függetlenedés és az etnikai homogenizálás sokkal több szenvedéssel járt, mint a múltbeli kényszerű együttélés: azok a hibák, amelyeket az osztrákok és a magyarok elkövettek, mindenütt fokozottabban ismétlődnek. Az új államok semmivel jobban nem érdemlik meg nemzetiségeiket, mint régi, ún. rabtartók; az ellenségképet sem távolabb, idegenben keresik, mint a valamikori államalkotók, hanem egymásban. A köztudat fejlődésében tehát egész történelmi korszakokra nyúló eltolódások lehetségesek.

Hosszabb távon megbocsáthatatlan tévedés lenne a Kárpát-medence európai helyzetéről megfeledkezni, az etnocentrizmusban megrekedni. Térségünk ugyanis három éghajlati övezet: az atlanti, kontinentális és mediterrán, három nyelv: a germán, román, szláv, továbbá három történelmi vallás: katolikus, protestáns, görögkeleti találkozási pontján fekszik, ahová császárok, cárok és szultánok terjesztették ki ideiglenes hatalmukat, és osztották meg sikerrel az ősi divide et impera (oszd meg, és uralkodj) alapján az itt lakó népeket. Ennek egyik következménye a térség fejlődésének átmeneti eltolódása, valamint az a tartós törekvés, hogy e népek mindenféle gyarapodásukat csak a másik rovására tudják elképzelni, pedig amikor kialakult a nagytáji munkamegosztás, akkor voltak a felfelé ívelő korszakok is, máskor pusztulás és megtorpanás lett a közös sorsuk.

A mindenkori megosztást megkönnyítette a Kárpát-medence egész Európában egyedülálló nyelvi, vallási tarkasága, a saját határokon túlra került nagy létszámú nemzetisége, holott külön-külön egyik nép sem volt „teljes”: vagy a nemesség hiányzott, vagy a polgárság, ezzel összefüggően gyengén fejlett volt a városhálózat, kései az ipar, s az is területileg, ágazatonként és üzemtípusonként rendkívül eltérő, olykor szélsőséges nagyságrendű stb. volt, de mindezek együttvéve kiegyenlíthetnének, mert ami hiányzik az egyiknél, az megvan a másiknál.

A Kárpát-medence népei mintegy beleragadtak közelmúltjukba és jelenükbe, vélt vagy valóságos sérelmeiket olyan történelmi messzeségekbe vetítik vissza, amikor ezek — főként a nemzetiségi ellentétek — még fel sem bukkanhattak. Egymásra vonatkozó ismereteik felszínesek és többnyire elfogultak, távolabbi országokról, népekről többet tudnak, mint szomszédaikról, világnyelvet is többen beszélnek — ha nem is elegendően —, mint szomszédosait. Minden nép — a magyarokat kivéve — öslakosnak tudja magát, holott egy-két évszázad különbséggel a szlávok északról, a németek nyugatról, a románok pedig délről költöztek be, s míg e népek szemében a (barbár, nomád) magyarság benyomulása valósággal nemzeti sorstragédia, a történelem mérlegén inkább szerencse, mert útköző s elválasztó területet képezünk, ezek között az oly eltérő népek között. Nehéz lenne etnikai-politikai határokat még csak elképzelni is a központban lakó magyarság jelenléte nélkül.

Minden itt lakó nép önmagát tartja civilizátornak, az európai kereszténység védőbástyájának, s a közös helytállás vajmi ritkán kap hangot. Az együtt eltöltött 1100 esztendő is minden esetben többszöröse az említett beköltözésekből adódó, vélt vagy valóságos időelőnynek, melyre e népeknek elsősorban a minél kedvezőbb határok megvonására, illetve indoklására van elsőrendű szükségük. A negatív szerepet a valamikori uralkodó nemzetek játszották: a mi tudatunkban az osztrákok, szomszédainkéban pedig mi, magyarok. Míg az egyik hódított és beolvasztott, a többiek békésen építkeztek. Az egyik adta az elnyomó urakat, a többiek a szorgos, tehetséges, jobb sorsra érdemes népet stb. Ez nem csak a szomszédos népi köztudatban, hanem hivatalos tankönyveikben is nagyjából így szerepel. A magyar, esetleg hun vagy avar utód, melynek barbár nomád hordái leigázták a békés őslakókat, s velük részben összeolvadva tanulták meg a földművelést és vették át a kereszténységet, sokat veszítettek „mongol” vadságukból, de mindmáig idegen testként élnek Európában. (A két háború közötti román tankönyvekben még olyan kitétel is szerepelt, hogy a lovas magyarság görbe lábú és feltűnően hosszú kezű volt; ezt a mondatot könnyű volt még tovább gondolni.) Az úri nemesség a szomszédok szemében mindig magyar volt, s a nemzetiségi különbség nélkül elnyomott magyar jobbágyságról vajmi keveset tudnak. A kapitalizmus idején pedig minden saját nemzetiségen kívüli területen végzett munkát számon tartanak, de azt, hogy pl. a magyar kubikosok szabályozták egész Közép-Európa folyóhálózatát, szomszédásunkban sehol nem lehet olvasni. A második világháború utáni fejleményekre szükségtelen itt kitérnünk.

Ennek sajnosan megvan a magyar ellenpéldája is: mi előbb a tatárokat, majd a törököket és az osztrákokat, legutóbb az oroszokat tettük meg bűnbaknak. Kisajátítottuk magunknak a védőbástya szerepét, természetesnek véve a magyar uralmat, és utóbb szorgalmaztuk a beolvasztást, bár ennek fejletlen módszerei vajmi kevés eredménnyel jártak; legnagyobb hibánk mégis a rosszul informáltság, felesleges fölénytudat és a határok újabb átrajzolá-

sának ábrándja. Az viszont feltétlenül megfelel a tényeknek, hogy a központban lakó magyarság vérzett (el) legjobban, de újra és újra feltöltődve, népünk olvasztott be legtöbb idegent, és a magyar iskolák múltbéli hatása is óriási volt. Mivel korábban nem a nemzetiségi, hanem a vallási-társadalmi hovatartozás volt a döntőbb, így a legnemzetközibb katolikus vallású magyarság olvasztott be legtöbb „idegen”-t, kevesebbet a magyar lutheránusok, és még kevesebbet a kálvinisták. A beköltözött zsidóság és cigányság is az akkor uralkodó, központibb helyeken lakó magyarokba olvadt be legnagyobb számban. Az erőszakos asszimiláció legjobb cáfolói az elmagyarosodott németek, akik igazán nem előnyökért adták fel nemzetiségüket. Mindemellett sok a kettős tudatú magyar is, akik egy-egy népszámlálás után okozhattak ugyan némi meglepetést a statisztikusoknak, tápot adva a nacionalistáknak is, ám alig-alig módosítják az összképet, amely azt mutatja, hogy a Kárpát-medence népei esetében a vallás és az etnikum nagyjából egybeesik, a vegyes felekezeti népek esetében — ilyen pl. a magyar, a német és a szlovák — pedig jól kirajzolhatók a társadalmi és a felekezeti határok. Erdélyben pl. a szászok lutheránusok, a magyarok kálvinisták vagy katolikusok stb. De egyáltalán nem ez a döntő, hanem a fejlettségi szintek!

A Kárpát-medence nyugat felé mutató szálai a számosabbak: térségünkön végződik a kereszténység nyugati típusú (katolikus-protestáns) formája, itt ér véget a reneszánsz és a barokk, s több más irányzat is. A cseh és az osztrák polgárosodás mindig is előttünk járt, a miénk nagyjából együtt haladt a szlovákkal és a horvátokkal, a többi nép viszont csak időnként és helyenként tudott lépést tartani. E „rangsort” egyik nép sem fogadja azonban el, helyette élen járást kompenzálnak, minél nagyobb a szintkülönbség, annál erősebb az öntudat, netán a góg is. Ez különösen ön- és közveszélyes a dzsingiszida-cári-bizánci érában élt, archaikus állameszmék között kialakult déli és keleti szomszédok esetében, akik nehezen vagy sehogyan sem tűrik a másságot. E népekhez különösen nehéz alkalmazkodnunk. De itt van a legpolgárosultabb, legfejlettebb másik véglét is: a németség. Egyáltalán nem véletlen, hogy e két véglét politikusai fogalmazták-fogalmazták meg minduntalan: *miért mindig csak a magyarokkal van baj?* Ők vajon hogyan tudnának alkalmazkodni ilyen sokféle, eltérő fejlettségű szinteken élő népekhez, amikor egy-két, tőlük alig eltérő néppel is oly nehezen tudnak együttélni? A határokat is az ő javukra vonták meg Trianonban: hisztérikus féltésük az egyetlen összekovácsolójuk.

A kívülről és történelmi összehasonlítás nélkül szemlélt magyarság így a szomszéd népek tudatában lehet bűnbak és ellenség, amely valaha betolakodott, eltorzította az őslakos népek életét, előbb végigpusztította Nyugat-Európát, majd itthon is elkezdte a hódítást és a terjeszkedést. Vandálokról, vikingekről és más európai népekről szó sem esik, ellenben rokonítanak bennünket a mongolokkal; saját nemzetiségük 1100 év utáni tömeges fennmaradását sem emelik ki. Ezt az egyoldalú gondolkozást máig lehetne követni, egészen a közelmúltbéli kitelepítési, likvidálási törekvésekig, a felesleges címer-, zászló- és himnuszvitáig, amelyekre a korábbi magyar történelemben nem találunk példát. E torz szemléletet elsőrendű feladat korrigálni, s nem a részletek a fontosak, hanem a főbb tendenciák. Ezek szerint a magyarság esetében 7000 éves (!) *nyelvi* folyamatosságról beszélhetünk, csodával határos módon — a két- és többnyelvűség, az állandó idegen nyelvi környezet elle-

nére — maradt ránk ez az egység, holott közben őshazákat, életformákat és államkereteket váltogattunk, a legkorábban és örökre elszakadva minden nyelvi és egyéb rokonságtól. Mind nyugatabbra költözésünk nagyjából követte a civilizációs központok (utóbb Bizánc, majd Róma) eltolódását, és végérvényesen az utóbbihoz csatlakoztunk. Kelet ugyan vissza-visszahúzott még, de soha nem végérvényesen, ismét felzárkóztunk: előbb közvetlenül az egyébként is átmeneti jellegű környezetünkhöz, szerencsésebb időszakokban pedig Nyugathoz, s most is ezt tesszük. Az utolsóból lett első csatlóssággal, a váltások idején az önmagunkkal való legkegyetlenebb leszámolásokkal — úgy tűnik — mi már túljutottunk. Nem csak saját árnyékunkat nem léphetjük át, hanem saját fényünket sem szabad kioltanunk. E térség ismét felértékelődött, a mi kezdeményezésünkkel is vértelenül szabadult meg a visszahúzó erőtől. A Kárpát-medence egésze kissé nyugatabbra fekszik Európa földrajzi közepétől, valamivel keletebbre népességi centrumától, és kellős közepén van a közlekedési hálózatnak. Hazánk Dánia és Bangla-Desh után a harmadik helyen van a termőterület arányát tekintve az egész világon, s amikor kedvezőtlen, utolsó helyezéseinket emlegetjük, ezt is hozzá kellene tennünk. Kicsinységünk sem igazolható: a Föld 3000 népe közül kb. az 50-55., az államterületet tekintve pedig a 170 országból kb. a 105. helyen vagyunk; hasonló a helyzet szomszédságunkban is. Történelmünk sem tragédiák sorozata: a mongolok az iszonyatos pusztítások, népirtások után tőlünk visszavonultak, de a Kárpátoktól keletre tartósan berendezkedtek; a törököt hasonló méretű néppusztulás után és árán mi már három évszázada visszazorítottuk, holott a balkáni népek némelyike csak századunkban szabadult meg tőle; a kuruc mozgalom leverését nem követte szélesebb körű bosszú, '48-at már inkább, de a jobbágyfelszabadítás vívmánya megmaradt, és tovább folytatódott az egész ország képét átalakító ármentesítés is. Kétségtől amennyire ama népek közé tartozunk viszont, amelyek a két világháborúban a legnagyobb áldozatot hozták, és utána a legkegyetlenebb megtorlást kellett elviselniük; az '56-os „folytatás” után azonban váratlan gyorsasággal és eddig még viszonylag kevés áldozattal tárultak ki a nyugati kapuk. Most sokkal több múlik rajtunk, mint valaha, de környezetünktől nem szakadhatunk el büntetlenül, és a kézfogásokat is nekünk kell kezdenünk!

Térségünk sok öröklött és szerzett nehézséggel küszködik. Ami az eddig vizsgált (elfogult) köztudatot illeti, mindnyájunknak meg kell szabadulnunk érzékeny és káros etnocentrizmusunktól, s e tekintetben is nekünk kell elől járni, mert mindig a történelmi „kirakatban” szerepeltünk, és mi már — túlzás nélkül — több ezer éves alkalmazkodási gyakorlattal rendelkezünk. Meg kell szabadulnunk a birodalmi gondolattól, a többieknek pedig a (készített) beolvasztási vagy más homogenizálási törekvéstől. A határokat nem tologathatjuk ide-oda, mert sohasem követték, s nem is fogják a nyelvterületeket, ellenben legyenek átjárhatóak, ki-ki ott éljen jól és szabadon, ahol óhaj, érvényesüljenek a személyi és a közösségi jogok! Mindez ma még csak jámbor óhaj, ún. ideális norma, de a közelgő ezredforduló számon fogja kérni mindnyájunkon; Nyugat ebben is követendő példával szolgál.